

РОБЕР САБАТІЄ

(1923–2012, Франція)

Оповідання

*З французької переклала
Любов Євенок*

ДАРУНОК КЛЕМЕНТИНИ

Ця невисока повненька жіночка звалася Клементиною. На вулиці її охочіше називали Лахмітницею, хоча вона й не мала стосунку до цього вранішнього ремесла. Просто вона полюбляла лахміття, обноски, залишки колишніх сорочок, суконь, спідниць, курток чи пальт, що колись слугували прикрасою живих тіл, відразу цінні, але пізніше зятягані й забуті. Вона наповнювала ними джутові мішки і великі картонні коробки, що займали увесь простір комірчини на вулиці Башле, де вона мешкала.

Вона була невеличка й повновида, наче осіння мандаринка, що дала їй ім'я, а вік її годі було визначити. Цим вона уподібнювалась до свого лахміття, – навіть обличчя її нагадувало м'яту тканину. Вона майструвала для себе одяг, зшиваючи докупи шматинки. Сьогодні таку цікаву техніку назвали б клаптиковим шиттям або «печворк», але вона напевне не знала такого слова. Завдяки вмінню гарно поєднувати форми, кольори та малюнки, їй вдавалось створювати привабливі костюми.

Час від часу Віржині, навівши лад у своїй крамничці, казала до Олів'є: «Збери ці клаптики, ці обрізки і стрічки. Віднеси їх до Клементини. Це краще, ніж їх викинути, а вона страшенно зрадіє!»

Олів'є відносив вузлик на горище Клементини. Вона радісно скрикувала, кидалася до скромного подарунка, як до скарбу. Вона гладила клаптики тканини, відділяла грубе полотно від фарбованого та візерунчастого, льон – від бавовни та шовку. Сортувала їх по своїх коробках, видаючи при цьому радісне воркування, щасливе кудкудакання, задоволене муркотіння.

Олів'є думав: «Ця Клементина трохи того», але йому була до вподоби ця повна ентузіазму вистава. Від вдячності вона не знала, що робити. Пропонувала йому цукерку, шматочок шоколаду, гладила його по голові, називала хорошим хлопчиком, а він зацікавлено спостерігав перетворення цієї дивної пані, що, здавалося, зійшла зі сторінок дитячої казки.

Напевно, Клементина мала найрізноманітніший гардероб у кварталі. Так, то було лахміття, різнобарвне дрантя, але яке ж видовище! Вбрана як опудало, вона разом з тим не відлякувала ні пташок у клітці, ні горобчиків, що прилітали в пошуках конопляного насіння до ринви за її вікном.

Ганчір'я Клементини не призначалося для продажу, а лише для її власного задо-

волення. Завдяки скромній пенсії їй ледве вдавалося балансувати на межі бідності і злиднів. Вряди-годи якась допомога сусідам по господарству, плетіння вовняних рукавичок та інших дрібниць допомагали їй вижити.

– За те, що ти такий чемний, – сказала вона до Олів'є, – колись я змайструю для тебе ляльку.

– Ляльки – це для дівчат, – зазначив Олів'є.

– Ну, тоді назвемо її інакше – чоловічком чи маріонеткою. Побачиш, він буде схожим на тебе.

Олів'є не зовсім їй повірив, але мовчки усміхнувся. Час ішов. Перестриваючи Олів'є на вулиці, де він з друзями грав у класики чи у вибивного, вона щипала його за вухо чи підборіддя і казала: «Не думай, що я забула! Але мені бракує підшої тканини для жилета. Ти носитимеш жилет, і, зрозуміло, він має бути червоним...»

Олів'є такий вибір кольору здався дивним, але оскільки він вважав Клементину дивачкою, то погоджувався.

На своє десятиріччя Олів'є отримав маленького механічного потяга, що складався з товарного (з вугіллям) та двох пасажирських вагонів. Там були також семафор і маленька металева станція. Віржині допомогла йому скласти колії, і тепер потяг їздив по колу. Хлопчик, який уже мріяв про майбутнє моряка, боксера, співака, цього разу вирішив, що буде машиністом.

Цей день народження виявився розкішним: він отримав ще одного подарунка. Віржині передала сину перев'язану стрічкою картонну коробку. На привітальній листівці стояло: «для Олів'є, від Клементини». Він розв'язав стрічку і почепив собі на шию, а також подумав, що в коробку зможе скласти свої журнали. Яка невдячність! Його більше цікавила упаковка, ніж її вміст. Усередині була майстерно виготовлена лялька із тканини, вдягнена у брюки, сорочку, капелюх, шкарпетки, краватку і знаменитий червоний жилет. Ця особа носила дротяні окуляри, а з рота в неї стирчала люлька.

– Дивовижна робота! – вигукнула Віржині. – Скільки праці! Скільки терпіння!

– З біса гарно! – визнав і Олів'є.

– Бідолашна напевне працювала годинами. Піди і красно подякуй їй, а я зроблю для неї також гарний подарунок за кілька днів. Що за чарівна жінка! Було б добре, якби ти написав їй гарного листа, ти ж любиш писати...

Так і зробили. Олів'є склав листа, наче твір у школу. Конверт він підписав гарним круглим почерком. Віржині додала маленький букет троянд.

Лялька тривалий час сиділа на прилавку у крамниці, збираючи захоплені відгуки покупців. Пізніше її пересадили на полицю у підсобці. Здавалось, про неї от-от забудуть, але час від часу Олів'є її розглядав. З невідомої причини вона дивувала та трохи бентежила його. Коли він ходив дякувати Клементині, вона наголосила: «Я хотіла, щоб мій чоловічок був схожим на тебе!»

Олів'є подумав: «Я геть не такий. Я не схожий на старого діда!», але промовчав. А ця дерев'яна люлька – він любив лише цукрові! А цей червоний жилет! Що за дивна ідея вдягнути на нього жилет, та ще й червоний! Він все ж наважився сказати Клементині:

– Це я? Певно що ні, у мене ж немає окулярів та люльки...

– Це ти, – заперечила очевидність Клементина, – це ти, Олів'є, але в майбутньому... Колись ти побачиш це сам.

– Справді? Ну, гаразд. Вона й зараз страшенно мила, з біса чудова...

Олів'є не мав звички сперечатися з дорослими. Часто вони говорили дивні речі, іноді взагалі незрозуміло що. Олів'є казав: «Так, так...», і забував про них. Щодо

окулярів Олів'є сказав матері: «Дурниці, вона вважає мене за сліпого...» Врешті-решт, Клементина була дивачка, фантазерка, загублена у своїх ганчір'яних мріях.

Відтоді спливило небагато часу, аж сталося нещастя. Віржині померла, Олів'є залишився сиротою. Він кілька тижнів волочився по вулицях, доки його не забрали дякою Анрі та тітка Вікторія. У них він відкрив для себе новий світ. Він залишив свою вулицю, свого друга Бугра, товаришів Лулу, Капдевера, Жака Шлака, а також мадам Ак, красуню Мадо, а скільки інших! Прощавай вулице, прощавай раю його дитинства, прощавай Клементино! Наче за якоюсь завісою сховалися ті щасливі дні. І зазирнути за неї судилося лише багато років потому.

А що ж сталося із лялькою Клементини? Вона лишилась, забута, приречена на агонію та смерть. Пролетіли роки. Олів'є, хлопчик з вулиці Лаба, став напередодні війни юнаком, підпільником десь в Оверні, де колись він збирав ліщину, тоді молодиком, тоді зрілим чоловіком... відповідно до законів існування.

Його доля виявилася геть інакшою, ніж він собі уявляв. Він так і не став ні моряком, ні боксером, ні співаком, ні водієм локомотива – жодним із персонажів своїх дитячих мрій.

Та їх частинки – маленькі події з вулиці Лаба – залишилися в його пам'яті. Він любив нагадувати їх собі і, оскільки страшився розгубити, то складав із них книжки... Він робив це старанно, іноді висовуючи кінчик язика, як і колись, коли редагував свої письмові роботи. Іноді несподіванка раптової зустрічі являла йому забуте далеке обличчя, як-от його шкільного товариша, малюка Давида, або ж народний звичай, забуті вислів чи пісню. Оскільки час надав їм цінності, він збирав їх, наче скарби, і злиденні роки здавалися роками розкошів. Він пригадував своє життя, неначе фольклорист, що бродить по селах у пошуках старих звичаїв та міфів.

Він повертався на вулицю Лаба, де продовжували жити його родичі Жан та Елоді. Розповідав, слухав, заново переживав години понівеченого дитинства. Одного разу під час посиденьок на вулиці Лаба у розповіді кузена Жана наче блискавкою спалахнув спогад: «У відпустку я наводив лад у підсобці. У підсобках знаходять цікаві речі. Я знайшов дещо із крамниці. Напевно, ти вже забув про це...»

Олів'є бачив, що він ховає щось за спиною, аби здивувати його несподіванкою. Що це було: книга, дитячий альбом, ілюстрований журнал?

– Відгадай, що я знайшов у старій коробці?

– Мою іграшкову залізницю? – припустив Олів'є.

– Ні, оцю ганчір'яну ляльку, – сказав Жан, і простягнув її Олів'є.

– Але ж це... лялька Клементини.

Така вицвіла, така стара, це була уже не лялька, а якийсь спогад про ляльку, мумія, що уособлювала застиглий час, послання з далекого минулого, заново відкрите диво. З несміливою повагою, обережно, неначе він боявся зашкодити живому створінню, Олів'є взяв до рук ганчір'яного чоловічка. Десятирічна дитина звернула на нього лише мимовільну увагу, чоловік же прийняв його як послання з небуття від кругленької жіночки на ім'я Клементина, померлої багато років тому.

Його кузени Жан та Елоді, свідки його монмартрського дитинства, були не менш зворушені. Мимоволі Олів'є замилювався багатством фантазії, вибором тканин, гармонією кольорів, бездоганністю кравецької роботи.

– Пригадуєш? – запитав Жан. – Її називали Лахмітницею. Вона жила святим духом. Вона померла, а ніхто й не помітив. У неї не було жодних родичів.

– Після неї не лишилося нічого, крім цієї ляльки, – сказав Олів'є.

– Подивись, як вона схожа на тебе, – зазначила Елоді. – Все на місці: окуляри, люлька, жилет – точнісінько такий, як на тобі...

– Але це дивно, – сказав Жан. – Коли ти був малим, ти не носив ні окулярів, ні жилета...

– ... і тим більше не кутив люльки, – з усмішкою додав Олів'є.

Лялька була вкрита пилюкою, тканина – затертою, кольори вицвілими. Час долбряче попрацював над нею – «як і над живими, як і наді мною», – подумав Олів'є.

– Можна подумати, що вона знала, яким ти станеш, – продовжив Жан.

Олів'є застиг, його охопив внутрішній дроз, як при зустрічі із чимось дивним та не пояснюваним. Аби позбутися відчуття млості, він здвигнув плечима і сказав щось у невимушеному тоні. Якнайбільше він прагнув віднайти якесь раціональне пояснення, але не міг. Він запевнив співрозмовників, що це був звичайний збіг обставин, випадковість...

– Випадковість? – перепитала Елоді. – Але ж... ні, я в це не вірю!

– Хто знає? – зітхнув Олів'є.

Лахмітниця Клементина. Її лялька мала зробити приємність дитині, але її послання отримав дорослий чоловік. Чарівниця Клементина...

ФОТОГРАФІЯ

Мандрівний фотограф на ім'я пан Ектор привертав загальну увагу своїм богемним виглядом: він носив бордові брюки-кльош, що прикривали високі черевики, чорне оксамитове пальто, зав'язану пишним бантом краватку, чорний капелюх а-ля Брюан, мушкетерське довге волосся, вуса та мушку. Очі він мав блакитні й дуже добрі. Такі очі бувають у мрійливих та багатих уявою натур, які вміють зупиняти час, випускаючи зі свого апарата маленьку невидиму пташку.

Хоч він і не був мешканцем кварталу, але тут його вважали за свого та приймали на всіх сімейних святах, хрестинах, перших причастях і весіллях. Його охоче запрошували на вечірки, оскільки хто як не він умів за десертом розчулити гостей, виконуючи «П'яничку» чи «Білі троянди». Будь-яке фото, зняте на цій вулиці, – чи то перше зображення немовляти, чи дитини перед першим причастям, чи молодих в оточенні родичів, – мало на собі його гриф.

Часом задля розваги він вишиковував на сходах Бекерель дітей вулиць Лаба, Башле, Ламбер та Ніколе і знімав їх групові портрети.

(Як свідчення та спогад, сумна інформація в дужках: автор цих рядків бачив одну з цих фотографій у руках місцевого старожила. Серед багатьох облич йому вдалося розпізнати старих друзів Олів'є. Ким стали ці діти? Вони уявляли себе майбутніми автогонщиками, дослідниками, приборкувачами тварин, льотчиками, Бог знає ким іще! Чи здійснилася мрія хоча б деяких? Власник вицвілої фотографії дав йому трагічну відповідь. Більшість цих дітей були євреї. Вони не повернулися після облоги на велодромі Віль д'Івер. Тут оповідач замовкає. Йому пригадуються сміх, ігри, прогулянки, бійки. І щасливе дитинство, повне сподівань на майбутнє, і цей кінець).

Пан Ектор любив фотографувати у сонячну погоду. Для дітей це була прикрийсть, бо найбільше їх цікавив спалах запаленого на тарілці магнію. Він отримав офіційне право на фотографування учнів початкової громадської школи на вулиці Кліньянкур, у якій свого часу навчалися Поль Думер, Блюстен-Бланше, Жан Габен та інші визначні особи. Він знімав фото двох типів: велике колективне, на яким увесь клас

зображений поруч з учителем, та портрет кожного учня, що їх потім оформляли в овальну рамку та ставили на буфеті в помешканні. У день зйомки всі діти були святково одягнені. Не у чорний халатик, оздоблений червоною тасьмою чи картатим візерунком, що їх носили в дитсадку, а, скажімо, у моряцький костюм. Пізніше Олів'є знайде фото, де він у гарному костюмчику та білій сорочці з відкритим коміром, спираючись на столик і вказівним пальцем торкаючись скроні, ніби читає розгорнуто перед ним книгу, а на вустах у нього сором'язливо-лукава усмішка.

Пан Ектор ніколи не знімав сталі об'єкти. Він відмовлявся увіковічити крамницю, якщо перед нею не позував її власник. Здавалось, його великий апарат відмовлявся знімати поза людською присутністю. Втрачена колекція його фото могла б, як світлини Робера Дуано, розповісти історію тридцятих років. Три розсміяні пралі поруч із вітриною, за якою видно великі кошики з білизною, знову пралі під металевим навісом пральні на вулиці Башле, Віржині перед своєю крамничкою, Кляйни поруч із своєю булочною, бакалійні крамниці та їх власники, а також м'ясники, торговці вином, хазяї бістро.

Інші фотографувалися вдома: красень Мак в образі боксера, елегантна Мадо зі своїми песиками Ріком і Рак, дядечко Лапен перед своїм станком, кошерний м'ясник у фартуку, зав'язаному на плечах, пан Помпон у білій блузі з великим пензлем у руці... Хоча ніхто на вулиці не вважав фотографію мистецтвом, до pana Ектора все ж ставилися як до митця через його богемний вигляд та оригінальні погляди на все.

Коли він ішов кварталом, його завжди супроводжували діти. Їм подобалось спостерігати, як він скидає капелюха, встановлює тринигу, пірнає головою під чорне покривало. Одного разу, звертаючись до pana Ектора, Олів'є зауважив:

– Коли ви фотографуєте, вигляд у вас страшенно задоволений.

– Аякже, мій юний друже! Врешті-решт, всі вони моя родина.

Проте він зізнався, що не цілком задоволений. На вулиці був цікавий персонаж, що відмовлявся фотографуватися. Мова ішла про Бугра, старого анархіста, який усе робив не так, як усі.

Пан Ектор неодноразово пропонував Бугра сфотографувати його безкоштовно, для власного задоволення – аби зафіксувати його своєрідну зовнішність. Слово «своєрідна» зачепило буркотуна Бугра. Він відказав, що кожна зовнішність своєрідна, бо матінка природа не створює однакових істот, і кожна людська голова по-своєму цікава, – «втім, окрім вашої, – додав він, – бо під патлами вона пуста, як дзвін». Отака крута вдача була у Бугра! Пан Ектор спалахнув і, в свою чергу, обізвав того осячю головою, що, вочевидь, не посприяло домовленості.

– Розумієш, – пояснював пан Ектор Олів'є, цього старого кудлатого ведмедя не вистачає у моїй колекції. – Фотографуючи його, я неначе потрапляю у часи Комуни...

Олів'є пообіцяв повпливати на свого старого друга, але не знав, як узятися до цієї справи. Нагода трапилася скоро: увечері він зустрів Бугра, що спускався з пустиря на пагорбі, де він збирав траву для свого кроля. Аби побачити звірка, Олів'є вирушив до квартири Бугра, що пахла фермою. Він почекав, поки старий нагодував тваринку та запалив люльку, і нарешті видав:

– Чому ви не хочете, щоб пан Ектор вас фотографував? Він би подарував мені ваш портрет...

– Це він тебе підмовив?

– Ні, але я подумав...

– Що ти морочиш мені голову? Отакої! Я все бачу: від брехні твій ніс тремтить, як у кроля.

Олів'є підніс руку до носа, щоб перевірити, чи він не рухається, і цим видав себе.
– Ну... Він дещо мені говорив, – зізнався він. – Він не братиме гроші. Це для задоволення.

– Передай цьому блазневі, що Бугра ніколи не відступає від свого слова. Що, він пообіцяв тобі фото?

– Так, на згадку.

– Все ясно... От старий лис! На згадку... ти диви! Ти хочеш мати мою пику на папері?

– Дуже.

– Навіщо? Ти мене й так щодня бачиш.

– На майбутнє.

– Ну так, на майбутнє, коли я здохну. Тьху, ця фотографія змушує мене думати про смерть!

Олів'є стало соромно. Він не хотів такого говорити. Однак він і справді думав про це. Щоб відволікти його, Бугра почав показувати фокуси із мотузкою, вчити в'язати вузли, що легко розв'язуються, та плести тенета. Він все про щось роздумував, буркотав собі під ніс, тоді знову запалив люльку і, шкодуючи, що відмовив Олів'є, дав таке пояснення:

– Розумієш, малюче, я прийшов у цей світ нагий, таким і повернусь. Усе своє собаче життя я гарував за шматок хліба. Я обстоював ідеї, у які вірив. І на сьогоднішній день мало чого досяг. У мене ніколи не було сім'ї. Через кілька місяців чи років я стану трупом. Я хочу, щоб від мене нічого не залишилося, навіть зображення...

Олів'є слухав мовчки. Ця розмова засмучувала його. Йому подобався Бугра, але він не знав, як йому про це сказати. Він пробурмотів: «Це нічого, пане Бугра, зараз ви тут, і коли ви з кимось удвох, ви вже не самі...» Бугра перепитав: «Ти б хотів мати моє фото?» Олів'є згідно хитнув головою. «Щоб мене не забути? Що ж це за спогад, якому для життя потрібна картинка?»

У цей момент вони побачили пана Ектора, що піднімався вулицею з інструментами за спиною, наче вуличний торговець. Він також побачив їх у вікні. Фотограф зупинився, але зробив вигляд, що дивиться в інший бік. Погляд Олів'є став запитальним. Чи поступиться Бугра?

– Послухай, я хочу, щоб ти сфотографував мене. Але нехай це зробить найдосконаліший апарат – твої очі, твої великі здивовані очі, готові помічати все. Роздивись мене гарно, тоді заплющся, і ти знову мене побачиш – у своїй голові. Спробуй...

Олів'є підняв очі на свого старого друга. Той усміхався трохи насмішкувато. Тоді опустил повіки. «Ну що, ти бачиш мене?» – запитав Бугра. «Звісно так!» – відповів Олів'є. «Ну ось, сьогодні увечері, лежачи в ліжку, подумай про мене. Повір, ти знову мене побачиш. І я так само тебе бачу, коли заплющую очі».

Тут пан Ектор підвів голову і поглянув на вікно упертюха Бугра. Він зиркнув на Олів'є, і той заперечно похитав головою. Фотограф здвигнув плечима і пішов незадоволений.

Олів'є знову заплющив очі. Так, він чітко бачив обличчя Бугра. Він ніколи його не забуде. Спливуть роки, а він так само матиме його перед очима.

– От бачиш, – сказав Бугра, – ти видатний фотограф, кращий за отого дикуну з усім його причандаллям. Иди додому, час вечеряти!

Добре засвоївши урок, Олів'є відразу забував про нього.

«Все одно фотографія – класна штука!» – подумав він.